

Pərviz RZAYEV
Vergilər Nazirliyinin
Tədris Mərkəzinin
“İqtisadiyyat və
menecment”
kafedrasının müdiri,
iqtisad üzrə fəlsəfə
doktoru

Vergi yükünün müəyyən edilməsinin mövcud üsullarının təhlili

Səmərəli vergi sistemi bir tərəfdən dövlətin maliyə ehtiyatlarına olan tələbatını ödəməli, digər tərəfdən isə vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə olan maraqlarını stimullaşdırmalıdır. Bu səbəbdən də vergi yükü göstəricisi ölkənin vergi sisteminin keyfiyyət ölçüsüdür. Elmi cəhətdən sübut edilmişdir ki, səmərəli vergi sistemi vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin 30 faizindən çoxunun tutulmasına imkan verməməlidir. Bir sıra ölkələrin vergi sistemi (məsələn, İsveç) elə qurulmuşdur ki, vergi ödəyicisi öz gəlirinin 50 faizdən çoxunu dövlət büdcəsinə ödəyir. Qeyd edək ki, burada heç bir qeyri-normal hal yoxdur, çünki əksər ölkələrdə vergi ödəyicilərinin öz gəlirləri hesabına həll etdikləri sosial-iqtisadi xarakterli məsələləri bu ölkələrdə dövlət öz hesabına həll edir. Beləliklə, maraqlar balansı gözlənilmiş olur. Bütün bunlar vergi sisteminin mühüm göstəricisi olan vergi yükünün nəzəri və praktiki məsələlərinin hərtərəfli araşdırılmasının zəruriliyini doğurur.

Vergi yükünün optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi problemi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq istənilən ölkənin vergi sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Beynəlxalq vergitutma təcrübəsi göstərir ki, vergi ödəyicilərindən tutulan vergilər onun məcmu gəlirinin 30-40 faizindən çox olduqda iqtisadi fəallığın səviyyəsi aşağı düşür, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi azalır, ölkədəki biznes mühiti problemlərlə qarşılaşır. Buna görə də dövlətin vergi siyasəti vergi yükünün

optimal səviyyəsinə nail olmağa yönəldilməlidir.

Məlum olduğu kimi, vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün artması nəticəsində əvvəlcə vergi sisteminin səmərəliliyi yüksəlir və özünün maksimum səviyyəsinə çatır, sonra isə kəskin surətdə aşağı düşür. Bu zaman budcə sistemi ciddi problemlərlə qarşılaşır. Vergi ödəyicilərinin müəyyən hissəsi ya müflisləşir, ya da öz fəaliyyətini dayandırır, digər hissəsi isə ödəməli olduqları vergilərin məbləğinin aşağı səviyyəyə

endirilməsinin qanuni və ya qeyri-qanuni yolunu tapırlar. Sonradan vergi yükünün səviyyəsi aşağı salındıqda belə dağılmış istehsalı bərpa etmək üçün illər tələb olunur. Bundan başqa, vergidən yayınmanın real yolunu tapan vergi ödəyicisi vergi yığımlarının əvvəlki səviyyəsi bərpa olunduqda belə vergiləri tam həcmdə ödəməkdən yayınmağa çalışacaq.

Adətən tez-tez belə fikir irəli sürülür ki, vergi yükü göstəricisinin səviyyəsi nə qədər aşağıdırsa, iqtisadiyyat daha sürətlə və dinamik inkişaf edir. Lakin digər tərəfdən nəzərə almaq lazımdır ki, vergi yükü dövlətin öz normal fəaliyyətini təmin edə biləcək həcmdə vergilərin büdcəyə daxil olmasını təmin etməlidir.

Vergi yükünün hesablanmasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, vergi potensialının, əhaliyə düşən vergi yükünün səviyyəsinin, makro səviyyədə vergi yükünü və onun dinamikasını müəyyən edən və ölkə iqtisadiyyatının əsas makroiqtisadi göstəriciləri əsasında təyin olunan vergilərin ümumi daxili məhsulda (ÜDM) xüsusi çəkisinin hesablanması metodikaları məlumdur. Praktikada ən ümumi şəkildə vergi yükü vergi daxilolmalarının cəminin ümumi daxili məhsulun həcminə nisbətinin faizlə ifadəsi kimi aşağıdakı düsturla təyin olunur:

$$K = \frac{V}{\text{ÜDM}} \times 100\% ,$$

burada K - vergi yükü, ÜDM - ümumi daxili məhsul, V - vergi daxilolmalarının həcmidir.

Vergi yükü göstəricisinin belə təyin olmasının bir sıra çatışmazlıqları var. Əvvəla o,

orta statistik vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi ağırlığının səviyyəsini təyin edir, konkret vergi ödəyicisinin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almır. Həqiqətən də istənilən ölkədə yalnız fəaliyyət növlərinə görə deyil, həm də digər əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənən on minlərlə müəssisə fəaliyyət göstərir. Bu fərqlər həmin müəssisələrdə vergitutma bazasının formalaşmasına və deməli, ödənilməli olan vergilərin həcminə təsir edir.

Bütün bunlarla bərabər bu göstərici çox əhəmiyyətlidir, çünki vergiləri dövlət təyin edir və o, bu orta göstəricini nəzərə almalıdır. Bu göstərici olmadan dövlətin vergi dərəcələrini dəyişdirərkən, vergi güzəştlərini ləğv edərkən, ümumiyyətlə, vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər apararkən keçmək hüququ olmadığı həddi müəyyən etmək mümkün deyildir.

Dolayı vergilər ümumi daxili məhsulun tərkibinə daxil edildiyindən onun həcmi dolayı vergilərin həcmi qədər artmış olur. Ümumi daxili məhsulun tərkibində dolayı vergilərin xüsusi çəkisi kifayət qədər yüksəkdir. Ona görə də vergi yükü göstəricisinin təyin edilməsində milli gəlir göstəricisindən də istifadə etmək olar. Milli gəlir il ərzində yaradılmış yeni dəyərdir. Bu göstəricinin həcmi ümumi daxili məhsulun həcmindən amortizasiya məbləğlərini, dolayı vergiləri və dövlət subsidiyalarını çıxmaqla alınır. Müəyyən iqtisadi amillərin vergi daxilolmalarının həcminə təsirini xarakterizə etmək üçün makroiqtisadiyyatda vergilərin elastiklik əmsalı adlanan göstəricidən istifadə olunur. Bu əmsal aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$E = \frac{\Delta X}{X} \cdot \frac{\Delta Y}{Y},$$

burada E - elastiklik əmsalı, X – vergi daxilolmalarının ilkin səviyyəsi,

ΔX – vergi daxilolmalarının artımı, Y – təsiri öyrənilən amilin kəmiyyəti,

ΔY - təsiri öyrənilən amilin artımıdır.

Vergilərin elastiklik əmsalı göstərir ki, müəyyən amilin 1 faiz dəyişməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının həcmi neçə faiz dəyişəcək. Bu əmsalın qiyməti vahiddən böyük, kiçik və ona bərabər ola bilər. Əgər vergilərin elastikliyi əmsalı ümumi milli məhsula nəzərən təyin olunursa və onun qiyməti vahidə bərabədirsə, bu o deməkdir ki, ümumi milli məhsulda dövlətin vergi gəlirlərinin payı sabit qalır. Məsələn, AFR-də son iyirmi il ərzində ümumi milli məhsula nəzərən bütün vergilərin elastiklik əmsalı vahidə bərabər olmuşdur. Əgər bu əmsalın qiyməti vahiddən böyükdürsə, deməli, vergi gəlirləri ümumi milli məhsula nəzərən daha yüksək sürətlə artır. Bu o deməkdir ki, ümumi milli məhsulda vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi yüksəlir. Əgər bu əmsalın qiyməti vahiddən kiçikdirsə, deməli, ümumi milli məhsulda vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi azalır. Elmi ədəbiyyatlarda göstərilən iqtisadi subyektin vergi yükünün qiymətləndirilməsinin bir sıra üsulları ilə tanış olaq.

1. İqtisadi subyektin vergi yükünün bütün ödənilmiş vergilərin satışdan əldə olunan vəsaitə nisbəti kimi təyin edilməsi.

Bu zaman aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$K = \frac{V}{W} \times 100\% ,$$

burada K - vergi yükü, V - vergilərin ümumi məbləği, W – satışdan əldə olunan ümumi vəsaitdir.

Bu üsulla hesablanmış vergi yükü göstəricisi satışdan əldə olunan ümumi vəsaitin tərkibində vergilərin payını müəyyən etməyə imkan verir. Bununla belə, bu qaydada təyin edilmiş göstərici satışdan əldə olunan vəsaitin tərkibində vergilərin strukturunu nəzərə almadığından o, vergilərin iqtisadi subyektin maliyyə vəziyyətinə təsirini xarakterizə etmir.

2. Vergi yükünün ödənilən vergilərin vergi mənbəyinə nisbəti kimi təyin edilməsi.

Bu zaman inteqral göstərici kimi bütün vergi ödənişlərinin məbləği ilə iqtisadi subyektin mənfəətinin həcmi müqayisəsi çıxış edir:

$$K = \frac{W - Z - M}{W - Z} \times 100\% ,$$

və ya

$$K = \frac{W - Z - M}{\Delta M} \times 100\% ,$$

burada Z – dolayı vergilər istisna olmaqla satılan məhsulun (işin, xidmətin) istehsalına çəkilən xərclər, M – vergilər ödənildikdən sonra iqtisadi subyektin sərəncamında qalan faktiki, yəni xalis mənfəət, ΔM – iqtisadi subyektin balans mənfəətidir.

Bu düstur ödənilmiş vergilərin ümumi məbləğinin iqtisadi subyektin sərəncamında qalan mənfəətdən nə qədər fərqləndiyini göstərir. Vergi yükünün qiymətləndirilməsinə

bu yanaşmanın fərqli cəhəti dolayı vergilərin nəzərə alınmamasında və onlara iqtisadi subyektin mənfəətinə təsir edən vergilər kimi baxılmamasındadır. Bu üsul iqtisadi subyektin maliyyə vəziyyətinə vergilərin təsirinin təhlilinə mühüm alətidir, lakin bu üsul ona dolayı vergilərin təsirini nəzərə almır. Ancaq bu vergilər də iqtisadi subyektin mənfəətinin məbləğinə müəyyən dərəcədə təsir göstərir. Ona görə də bu üsulun tətbiqi iqtisadi subyektin vergi yükünə dolayı vergilərin təsirinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədə həyata keçirilməlidir. Dolayı vergilərin ödəyicisi olan iqtisadi subyekt qanunvericiliyə uyğun olaraq onu malın (işin, xidmətin) qiymətinə daxil edir və tamamilə istehlakçının üzərinə qoyur. Ancaq əmtəənin qiyməti ödəniş qabiliyyətli tələbin imkan verdiyi qədər arta bilər.

Əgər dolayı vergilər də nəzərə alınmaqla əmtəənin qiyməti həddindən artıq yüksək olarsa, onda ona olan tələb azalır, çünki alıcıların bir hissəsi onu əvəz edən əmtəəni, digər hissəsi isə başqa istehsalçıların analoji əmtəələrini alırlar.

Göründüyü kimi dolayı vergilər qiymətə və onun nəticəsi kimi tələbə təsir göstərir. Dolayı vergilərin ağırlığı tələbin xarakterindən asılı olaraq həm alıcıların, həm də satıcıların üzərinə düşür. Əgər əmtəəyə (işə, xidmətə) tələb elastikdirsə, onda satıcı dolayı vergilərin böyük hissəsini ödəməyə məcburdur, çünki qiyməti artırmaqla öz alıcılarını itirə bilər. Əgər tələb elastik deyildirsə, onda satıcı vergi yükünün böyük bir hissəsini alıcıların üzərinə keçirmək imkanı əldə edir, çünki tələbin

əmtəənin (işin, xidmətin) qiymətindən asılılığı zəifdir.

3. Vergi yükünün ödənilən vergilərin iqtisadi subyektin yaratdığı əlavə dəyərə nisbəti kimi təyin edilməsi.

Əlavə dəyər iqtisadi subyektin gəlirinin mənbəyi olduğundan vergilər də bu mənbədən ödənilir. Deməli, vergiləri onların ödəniş mənbəyi ilə müqayisə etmək məqsədəuyğun olar. Bu qayda ilə hesablama prosesində alınmış göstərici istehsalın müxtəlif növləri üçün orta vergi yükünü müəyyənləşdirməyə imkan verir, daha doğrusu, müxtəlif iqtisadi subyektlərin vergi yükünün müqayisəsini təmin edir. Əlavə dəyər – aralıq istehlak (maddi xərclər) çıxılmaqla məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılış həcmi ifadə edir. Əgər əlavə dəyəri D ilə işarə etsək, onda

$$D = W - S + Q - G ,$$

alınar, burada S - material xərcləri, Q - satışdankənar əməliyyatlardan daxil olan vəsait, G - satışdankənar əməliyyatlara çəkilən xərclərdir (vergi ödənişləri nəzərə alınmadan).

Bu zaman vergi yükü aşağıdakı kimi təyin edilir:

$$K = \frac{V}{D} \times 100\% .$$

Bu qayda ilə hesablanan vergi yükü iqtisadi subyektin əlavə dəyərinin dövlət büdcəsinə köçürülən hissəsini müəyyən etməyə imkan verir. Əlavə dəyərin tərkibinə amortizasiya ayırmaları daxil olduğundan vergi yükünün əlavə dəyərə nisbətən hesablanması zamanı

amortizasiya ayırmalarının payının obyektiv müxtəlifliyi nəzərə alınmır.

Bu üsulun tətbiqi istehsalın növündən və rentabelliyyindən asılı olaraq əlavə edilmiş dəyərdə vergilərin payının kəmiyyət dəyişmələrini müqayisə etməyə imkan verir. Vergi məbləğinin əlavə edilmiş dəyərin məbləği ilə müqayisəsi münasibdir, çünki əlavə edilmiş dəyər iqtisadi subyektin gəlirinin mənbəyidir və onun inkişafını əks etdirən göstəricidir. Vergilər ödənildikdən sonra iqtisadi subyektin sərəncamında qalan əlavə dəyərin məbləğinə əsasən onun sonrakı inkişaf imkanları barədə mülahizələr yürütmək olar.

4. İqtisadi subyektin vergi yükünü xarakterizə edən mütləq və nisbi vergi yükünün təyin edilməsi.

Mütləq vergi yükü dedikdə dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar dövlət fondlarına ödənilməli olan vergilər və sosial sığorta ayırmaları, daha doğrusu, təsərrüfat subyektlərinin vergi öhdəliklərinin mütləq kəmiyyəti nəzərdə tutulur. Bu göstəricini müəyyən etmək üçün büdcəyə faktiki vergi ödənişlərini, büdcədən kənar fondlara ödənilən sosial sığorta ayırmalarını və həmçinin bu ödəmələr üzrə yaranan borcları və borclara hesablanan penyaları toplamaq lazımdır. Bu zaman işçilərin əmək haqqından tutulan gəlir vergisinin və sosial sığorta ayırmalarının əmək haqqından tutulan hissəsinin məbləği nəzərə alınmır. Çünki bunların ödəyiciləri həmin müəssisənin işçiləri olan fiziki şəxslərdir, iqtisadi subyekt isə vergi agentləri rolunda çıxış edir,

yəni onların gəlirindən bu vergiləri tutub dövlət büdcəsinə ödəyir. Dolayı vergilərin faktiki ödəyicisinin məhsulun (işin, xidmətin) son istehlakçısı olmasına baxmayaraq, vergi yükünün hesablanması zamanı onlar nəzərə alınmalıdırlar, çünki qiymətin əmələ gəlməsinin zəruri elementidirlər.

Müəssisə tərəfindən dolayı vergilərin ödənilməsi aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır. Birincisi, istehsal olunan məhsulun qiyməti bu vergilərin məbləği qədər artır. İkincisi, dolayı vergilərin yaratdığı qiymət artımı bu məhsullara olan tələbi azaldır, bunun nəticəsində də satış həcmi və mənfəət aşağı düşür. Üçüncüsü, bir tərəfdən, müəssisələrin dövriyyə vəsaitləri dövriyyədən çıxarılır ki, bu da müəyyən maliyyə çətinlikləri yaradır, digər tərəfdən isə büdcəyə ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin məbləği vergi tutulan dövriyyədən hesablanan əlavə dəyər vergisinin məbləği ilə istehsal və tədavül xərclərinə aid edilən material ehtiyatlarına görə malgöndərənlərə faktiki ödənilən əlavə dəyər vergisinin məbləği arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Ona görə də büdcəyə ödənilməli olan əlavə dəyər vergisinin məbləği müəssisədə vergi yükünün səviyyəsinin hesablanması zamanı nəzərə alınan vergi ödənişlərinə aid edilməlidir. Mütləq vergi yükü göstəricisi vergi öhdəliklərinin gərginliyini əks etdirmir. Bu göstərici vergi ödənişlərinin kəmiyyətini ödəniş mənbəyi ilə müqayisə etməyə imkan vermir. Ona görə də nisbi vergi yükü göstəricisindən istifadə edilməsi məqsəddə uyğun hesab edilir.

Nisbi vergi yükü dedikdə, onun mütləq kəmiyyətinin yeni yaradılmış dəyərə nisbəti nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, nisbi vergi yükü müəyyən vaxt müddəti ərzində hesablanmış vergilərin və sosial sığorta ayırımlarının cəmi məbləğinin yeni yaradılmış dəyərdə xüsusi çəkisini ifadə edir. Bu zaman müxtəlif təsərrüfat subyektləri üçün nisbi vergi yükünün müqayisəsi zamanı əlavə olunmuş dəyər deyil, yeni yaradılmış dəyər göstəricisinin götürülməsi və iqtisadi təhlilin predmetində ümumi daxili məhsulun tərkib hissəsi kimi amortizasiya ayırımlarının nəzərə alınmaması məqsəduyğun hesab edilir.

Bu metodologiyanın müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, o mikro və makro səviyyədə nisbi vergi yükü göstəricisinin müəyyən edilməsinə imkan verir. Ən başlıcası isə vergi yükü vergilərin ödəniş mənbəyinə münasibətdə müəyyən olunur. Yeni yaradılmış dəyərdə vergilərin xüsusi çəkisi göstəricisindən müəssisənin maliyyə vəziyyəti və onun işçilərinin həyat səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İkincisi, ödənilən vergilər və məcburi sığorta ayırımları yeni yaradılmış dəyərin formalaşmasında iştirak etmir. İstehsalın material tutumu, işçilərin sayı, məhsulun qiymətində vergilərin məbləği kimi göstəricilər vergi yükü göstəricisini təhrif etmir. Üçüncüsü, vergi yükünün hesablanması zamanı bilavasitə müəssisələr tərəfindən ödənilən vergilər nəzərə alınır. Dördüncüsü, bu metodologiya kifayət qədər əlverişli və sadə olmaqla, konkret müəssisədə vergi ağırlığının hesablanmasının həyata keçirilməsinə imkan verir. Yeni yaradılmış dəyərə nisbətən hesablanmış nisbi vergi yükü

göstəricisi ümumi daxili məhsulun həcminə nisbətən hesablanmış analoji göstəricidən əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Bu da həmin vergi və sığorta ayırımları məbləğlərinin daha məhdud iqtisadi baza ilə müqayisə edilməsi ilə əlaqədardır. Yeni yaradılan dəyər əlavə dəyərdən amortizasiya ayırımları çıxılmaqla təyin olunur. Müəssisə (müəssisələr qrupu, sahə) səviyyəsində yeni yaradılan dəyər aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$Y = W - S - A + Q - G$$

və ya

$$Y = \Theta + F + M + V,$$

burada A - amortizasiya ayırımları, Θ - əmək haqqı, F - sosial sığorta ayırımlarıdır.

Onda təsərrüfat subyektinin nisbi vergi yükü aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$K_{nisbi} = \frac{V + F}{Y} \times 100\% .$$

Bu üsulun üstünlüyü ondadır ki, o sahə mənbəsubluğundan asılı olmayaraq iqtisadi subyektlərin vergi yükünü müqayisə etməyə imkan verir, çünki vergi ödənişləri yeni yaradılmış dəyərlə əlaqələndirilir, vergi yükü isə verginin ödəniş mənbəyinə nəzərən qiymətləndirilir. Ancaq bu üsul fond tutumu, əmək tutumu, rentabellik kimi göstəricilərin təsirini nəzərə almır və vergilərin sayından, vergi dərəcəsi və güzəştlərindən asılı olaraq iqtisadi subyektin işgüzar fəallığının dəyişməsinə proqnozlaşdırmağa imkan vermir.

5. Daha bir üsul vergi yükü göstəricisini vergilərin və digər məcburi ödənişlərin sayı, iqtisadi subyektin ödədiyi vergilərin strukturu və tutulması mexanizmi ilə əlaqələndirir.

Bu üsula əsasən vergi yükü göstəricisi aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$K = \frac{V}{T} \times 100\% ,$$

burada T - vergilərin ödəniş mənbəyinin həcmidir.

Bu zaman vergilərin ümumi məbləğinə fiziki şəxslərin gəlir vergisi də daxil olmaqla ödənilən bütün vergilər daxil edilir, çünki bütün vergilər iqtisadi subyektin pul vəsaitləri hesabına ödənilir. Vergilərin ödəniş mənbəyi kimi isə iqtisadi subyektin müxtəlif formada olan gəliri qəbul edilir. İqtisadi subyektin ümumi vergi yükü göstəricisindən əlavə ayrı-ayrı vergilərin öz vergi mənbələrinə nisbəti kimi təyin olunan xüsusi göstəricilər də hesablanır.

Bu göstəricilərin köməyi ilə iqtisadi subyektin sahə mənsubiyyətindən asılı olaraq optimal vergi yükünü təyin etmək olar. Bu üsul konkret iqtisadi subyekt barədə qiymətli məlumatlar toplamağa imkan verir. Vergi yükünün hesablanmasına fiziki şəxslərin gəlir vergisinin daxil edilməsi isə mübahisələr doğurur.

6. İqtisadi subyektin vergi yükünü xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş və xüsusi göstəricilər.

İqtisadi subyektin vergi yükünü xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş göstəricilər aşağıdakılardır:

- müəssisənin gəlirlərinə düşən vergi yükü (K_G);
- müəssisənin maliyyə vəsaitlərinə düşən

vergi yükü (K_e);

- müəssisənin xüsusi kapitalına düşən vergi yükü (K_X);

- müəssisənin vergi tutulmamış mənfəətinə düşən vergi yükü (K_M).

Bu göstəricilər aşağıdakı düsturlarla hesablanır:

$$K_G = \frac{V}{W} \times 100\%$$

$$K_e = \frac{V}{B} \times 100\%$$

$$K_X = \frac{V}{X} \times 100\%$$

$$K_M = \frac{V}{M} \times 100\% ,$$

burada B - balansın orta illik valyutası, X – xüsusi kapitalın orta illik məbləğidir.

İqtisadi subyektin vergi yükünü xarakterizə edən daha konkret və informativ xüsusi göstəricilər ödənilmə mənbəyinə - maya dəyərinə, satışdan əldə olunan vəsaitə, maliyyə nəticələrinə, xalis mənfəətə görə hesablanır. Bu mənbələrə uyğun olaraq dörd qrup vergi xərcləri formalaşdırılır. Vergi yükü vergi xərclərinin həmin xərcləri örtən mənbəyə nisbəti kimi təyin olunur. Yuxarıda deyilənlərə uyğun olaraq, iqtisadi subyektin vergi yükünü xarakterizə edən aşağıdakı xüsusi göstəricilər ayrılır:

- satışa düşən vergi yükü (K_S);
- maya dəyərinə düşən vergi yükü (K_L);
- xalis mənfəətə düşən vergi yükü (K_V).

$$K_S = \frac{V_S}{W} \times 100\%$$

$$K_L = \frac{V_\lambda}{L} \times 100\%$$

$$K_M = \frac{V_F}{F} \times 100\%$$

$$K_V = \frac{V_V}{R} \times 100\% \quad ,$$

Bu göstəricilər aşağıdakı kimi hesablanır:

burada V_S - satış hesablarına aid edilən vergi xərcləri;

V_λ - satılmış məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərində aid edilən vergi xərcləri;

L - satılmış məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyəri;

V_F - maliyyə nəticələri hesablarına aid edilən vergi xərcləri;

F – məhsul (xidmətin, iş) satışından əldə edilən müsbət maliyyə nəticəsi;

V_V - xalis mənfəətə aid edilən vergi xərcləri;

R - iqtisadi subyektin xalis mənfəətidir.

Bu üsulun üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, qarşıya qoyulan idarəetmə məsələsindən asılı olaraq vergi yükünü hesablamağa imkan verir. Konkret iqtisadi subyekt üçün vergi yükünü hesablayan mütəxəssislərə vergi yükünün təyin edilməsinə kompleks yanaşmanı və yuxarıda göstərilən üsulların hamısından istifadə etməyi tövsiyə etmək olar.

Ayrı-ayrı ölkələrdə büdcənin formalaşmasında vergi növlərinin payı müxtəlif olur. Məsələn, ABŞ-da büdcənin 60 faizi fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi və sosial sığorta haqları hesabına doldurulur. Almaniyada büdcənin 40 faizi mənfəət vergisinin üzərinə düşür.

Büdcədə dolaylı vergilərin payının yüksək olması o deməkdir ki, daha çox vergini istehsalçı yox, istehlakçı ödəyir. İstehsalçının gücü çatmadığından faktiki olaraq büdcəni istehlakçı qrup doldurur. Dolaylı verginin çoxluğu həm də başqa mənada əhalinin xərclərinin artması deməkdir. Ona görə də yaxşı olardı ki, birbaşa vergilərin payı artırılınsın. Bu halda həm sosial ədalət təmin olunar, həm də büdcə daxilolmalarında vergi riski azalardı.

Türkiyədə ölkə üzrə toplanan vergilərin 70 faizindən artığı dolaylı vergilərdir. Bu göstəricinin çox yüksək olması inkar edilmir. İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatına (bu təşkilata dünyanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş və bu yolla zənginləşmiş ölkələrinin əksəriyyəti daxildir) üzv olan ölkələrdə dolaylı verginin payı 30 faiz səviyyəsindədir. Dolaylı verginin ən az olduğu ölkələrin önündə isə ABŞ dayanır. Burada dolaylı vergi yükü 17,6 faizdir.

Dolaylı vergi bütün ölkələrdə olduğu kimi təbii ki, Azərbaycanda da tutulur. Ölkəmizdə dolaylı verginin iki növü üzrə ödəmələr daha böyükdür. Bunlar əlavə dəyər vergisi və aksizlərdir. Azərbaycanda dolaylı vergilərdə əsas paya malik olan ƏDV-nin faiz dərəcəsinin bir sıra ölkələrlə müqayisədə yüksək olduğu qeyd edilməlidir. Bu növ vergi üzrə müxtəlif dərəcələrin müəyyənləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı. ƏDV-nin mal növləri üzrə fərqli dərəcələr üzrə tətbiqi vergitutmanın prinsiplərinə uyğundur. Digər ölkələrdə ƏDV dərəcələri məhsulların növləri, xarakteri və əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə dəyişir.

P.G. Rzaev

Анализ методов определения налогового бремени

РЕЗЮМЕ

На макроэкономическом уровне налогового бремя – это обобщенный показатель, характеризующий роль налогов в жизни общества и определяемый как отношение общей суммы налоговых сборов к совокупному национальному продукту. Налоговое бремя отражает ту часть произведенного обществом продукта, которая перераспределяется посредством бюджетных механизмов. Категория налогового бремени применительно к уровню конкретного налогоплательщика отражает долю его совокупного дохода, изымаемого в бюджет.

В статье рассматриваются некоторые методы оценки налогового бремени экономического субъекта.

P.G.Rzaev

The analysis of methods of definition of tax burden

THE RESUME

At macroeconomic level tax the burden is the generalised indicator characterising a role of taxes in life of a society and defined as the relation of a total sum of tax gathering to a cumulative national product. The tax burden reflects that part of the product made by a society which is redistributed by means of budgetary mechanisms. A category of tax burden with reference to level of the concrete tax bearer reflects a share of its cumulative income withdrawn in the budget.

In article it is characterised some methods of an estimation of tax burden of the economic subject

Ədəbiyyat

1. Kəlbəliyev Y.A. Fiskal siyasət və Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı. "Elm", 2005.
2. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəliyev Y.A. Vergilər və vergitutma, Bakı, 2010.
3. Məmmədov S.M. Vergi və vergi sistemi. Bakı, 1998.
4. Musayev A.F. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı. "Elm", 2004.
5. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Dərslik. Bakı, 2007.
6. Rzayev Z.H., Xəlilov Ş.İ. İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti. Bakı, 2008.
7. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. Налоги и налогообложение в Азербайджане. Баку. "Элм", 2005.
8. Заяц Н.Е. Теория налогов. Минск. 2002.
9. Соколов А.А. Теория налогов. Москва, 2003.

